

geven door het Algemeen Rijksarchief (7 dln.; s.1., s.a. [1977]).

Tenslotte komt het ons inziens enigszins bevreemdend voor dat anno 1980 een referentiewerk, uitsluitend met betrekking tot Oost-Vlaanderen en gepubliceerd door een Nationaal (Belgisch) onderzoekscentrum, als een eentalige Franse publikatie verschijnt. Uit bepaalde passages blijkt duidelijk dat men de oorspronkelijke bijdragen van bepaalde auteurs heeft vertaald en dit op een niet altijd even accurate wijze. Onvermijdelijk gaan hierdoor door de auteur bedoelde nuances verloren en in het algemeen lijdt de wetenschappelijke precisie eronder. Dit komt het meest tot uiting in de chaotische wijze waarop plaatsnamen nu eens wel dan weer niet vertaald (of gearchaïseerd!) werden. Op bladzijde 499 (abdij van Ninove) vindt men *Bochoute (Velzeke-Ruddershove)*, op bladzijde 506 (abdij van Ninove) *Bouchout-Velzique* en op bladzijde 569 vlg. *Boechoute*. Op dezelfde bladzijde 499 spreekt men van *Kattem* en op bladzijde 503 van *Chattem*. En waarom schrijft men nu eens *Audenhove-Sainte-Marie* (358), *Horebeke-Saint-Corneille* en *Lathem-Saint-Martin* (509), dan weer *St.-Goriks-Oudenhove* en *Sint-Lievens-Esse* (391). Wanneer een niet-ingewijde lezer deze negentiende-eeuws aandoende verfransingen van plaatsnamen voor ogen krijgt, zou hij kunnen denken dat er een taalgrens met een uiterst grillig verloop doorheen de provincie Oost-Vlaanderen trekt. Men had tenminste telkens in de identificatievoetnoot de officiële, dus Nederlandstalige, benaming kunnen vermelden. Of wordt van de pientere lezer verwacht dat hij door vergelijkende tekststudie erachter komt dat *Tronchiennes, prov. de Flandre Orientale, cant. de Gand* (537, noot 3) niets anders is dan Drongen, thans een 'deelgemeente' van de stad Gent?

W. Buntinx

S. Groenveld, e.a., *Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980* (Zutphen: De Walburg Pers, 1980, 288 blz., f36,—, ISBN 906011 2466).

'Hoe is die gloed van geloofsijver, die eerst in excessen gevlamd had in Amsterdam en Munster, hier zoo spoedig verzacht tot die breede, stille vroomheid, eer nuchter dan geestdrijvend, die van het talrijke Mennistendom, in de Noordelijke provinciën, in Haarlem en Amsterdam, de rustigste burgers van allen maakte?'. Deze door Huizinga in *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw* gestelde vraag (Haarlem, 1941) 81 vindt ook in de nieuwste publikatie over de geschiedenis van het Nederlandse doperdom geen afdoende beantwoording. Was voor Huizinga blijkens bovenstaand citaat de 'Munsterse' oorsprong der doperse beweging hier te lande toch eigenlijk geen probleem, anders dan bij velen uit doopsgezinde kring in zijn tijd, de geschiedenis van Groenveld c.s., die in ieder geval de verdienste heeft de historie van wederdopers, menisten en doopsgezinden over een tijdsbestek van 450 jaar als totaliteit te beschouwen, laat op dit punt nog ruimte voor twijfel. In de eerste bijdrage tot de bundel, die van S. Vooistra over 'De roerige jaren dertig' lezen we althans: 'Het definitieve antwoord op deze vraag is nog niet gegeven' (22). Gezegd dient echter te worden dat de schrijver deze zaak op zeer open wijze benadert (in ander verband stipt S.L. Verheus dit punt aan in de aanhef van zijn bijdrage over 'Het dopers vredesge-tuigenis' (162).

Dit boek, dat een dertiental opstellen bevat, is min of meer een nevenprodukt van de herdenking van Melchior Hoffmans eerste optreden in de Nederlanden in 1530. In het Catharijneconvent te Utrecht is vorig najaar een tentoonstelling georganiseerd onder dezelfde titel die deze publikatie draagt. In het fraai uitgevoerde werk zijn niet minder dan 204 il-

lustraties opgenomen, zonder dat het toch een fotoboek of slechts een uitgebreide catalogus bij de expositie gebleven is.

Voolsta toont in zijn genoemde bijdrage ook een juist begrip voor de verwevenheid van geloof en maatschappij in de zestiende eeuw en later (zij zijn niet 'waterdicht' van elkaar te scheiden, zegt de auteur (23). De periode van overgang van melchiorieten tot menisten is dan aansluitend door I.B. Horst behandeld, waarna de overige hoofdstukken in een meer thematische ordening volgen. De verschillende onderwerpen die de revue passeren zijn: de martelaren, de organisatorische verbrokkeling en de hereniging en in verband daarmee de opleiding der voorgangers, het gemeentelieven, de diaconale zorg, de zending, het vredesgevoel, de culturele uitstraling, economie en demografie, de wisselwerking met de omringende wereld, ontwikkelingen in de twintigste eeuw. Ongetwijfeld weerspiegelen deze bijdragen de ups en downs van de doopsgezinde historie van vier eeuwen, waarin het doperdom soms zeker niet alleen leek te verstillen, maar ook te verschralen. Ondanks alles bleef het echter voortbestaan, zij het heden ten dage met een gemeenschap van niet meer dan 24000 leden.

De hoofdstukken van S. Groenveld en J.M. Welcker houden zich in het bijzonder met maatschappelijke aspecten bezig, respectievelijk de diaconale zorg voor 1900, met veel aandacht voor zaken als wees- en oudeliedenhuizen, en de winning van het 'dagelijks brood', waarbij de economische activiteiten van Menno's volk in centra als de Zaanstreek en Amsterdam (ten dele in het spoor van H.P.G. Quack's *Herinneringen*) onder de loep genomen worden. Het langste hoofdstuk, dat van H. Wethmar aan het slot, schetst in brede lijnen ontwikkelingen in de twintigste eeuw, waarbij zaken als oecumene en derde-wereld-problematiek aan de orde komen. Hoewel een werk dat door zoveel auteurs is samengesteld uiteraard geen strakke eenheid van behandeling kan opleveren, is het boek toch een waardevol specimen van de oplevende historische belangstelling in doperse kring (sedert 1975 verschijnen weer de *Doopsgezinde Bijdragen* als jaarlijkse uitgave).

Men vergeve de recensent nog enige detailopmerkingen. Bij de mededeling dat te Bocholt in 1536 werd afgezien van herdoop zet ik een vraagteken (28). Dit standpunt huldigden mijns inziens alleen de Batenburgers, van wie enige kopstukken in 1544 te Utrecht (niet vermeld in het rijtje plaatsen (29)) zijn vervolgd. In de bijdrage van T. Alberda-van der Zijpp wordt het aantal der doperse martelaren aan de hand van Kühler en Van der Zijpp op 1500-2500 gesteld (46). A.L.E. Verheyden komt echter in *Le martyrologe protestant des Pays-Bas du Sud au XVIe siècle* (Brussel, 1960), dat in de literatuuropgave is opgenomen, op grond van recenter onderzoek tot een cijfer van 5000. Willem de Clercq verlaat de broederschap blijkens de tekst in 1831 (82), maar het bijschrift bij de illustratie op dezelfde pagina stelt dit feit op 1825. De doopsgezinde historicus uit de vorige eeuw J.G. de Hoop Scheffer leefde van 1819 tot 1893, zoals juist vermeld staat bij zijn portret (98), maar in de tekst wordt dit later (192) 1807-1884. De jaartallen die in de twaalfde bijdrage voor de godsdienstgesprekken te Emden en Leeuwarden worden gegeven, respectievelijk 1577 en 1595, zijn niet geheel correct (220), de juiste vermelding is elders te vinden (167). Ondanks deze schoonheidsfoutjes kan men toch dankbaar zijn voor de vele documentatie die hier bijeengebracht is, waardoor zonder twijfel de Utrechtse tentoonstelling een meer duurzame neerslag heeft gekregen.

A.F. Meilink

Joden in Noord-Oost Groningen. De joodse gemeenschappen in Appingedam, Bierum, Delfzijl, Kantens, Loppersum, Middelstum, Stedum, Ten Boer, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Usquert, 't Zandt en omliggende dorpen (Bouwstoffen voor de geschiedenis van de joden in Groningen, Nedersaksische studies, IV; Groningen: Stichting vrienden van het Rijksarchief, 1980, geïll., kaarten, grafieken, 583 blz., f55,50 incl. verzendkosten).

Het is met de geschiedschrijving der joden in Nederland merkwaardig gesteld. Men kan niet volhouden dat ze zou zijn verwaarloosd. Integendeel: er is in onze eeuw al een bijna onoverzichtbare hoeveelheid studies verschenen; er wordt ook (weer) een tijdschrift gewijd aan joodse geschiedenis uitgegeven. Maar er bestaat geen handboek (van Brugmans en Frank verscheen in 1940 alleen deel I; Gans' indrukwekkende *Memorboek* is geen eigenlijk gezegde geschiedschrijving) en evenmin een bibliografie. Bovendien blijken er — zelfs bij oppervlakkige beschouwing — niet alleen apert bevooroordeelde en onjuiste interpretaties van het joodse verleden te bestaan, maar er zijn vooral veel lacunes te signaleren. Het is dan ook begrijpelijk dat de Koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen in 1978 is overgegaan tot instelling van een actieve 'commissie voor de geschiedenis van de joden in Nederland'. Zo'n lacune in onze kennis betreft joods leven en cultuur in de Mediene. Het accent is, heel begrijpelijk, altijd sterk op Mokum komen te liggen. De laatste jaren is er echter een duidelijk 'revival' te signaleren van aandacht voor de verspreide joodse gemeenschappen in ons land (met name buiten Holland).

De hier aangekondigde bundel verdient speciale aandacht vanwege de bijzondere 'formule' die erin wordt toegepast. Ten Rijksarchieve is het initiatief genomen tot een grondige doorlichting van alle relevante archivalia om een beeld te krijgen van de kleine landelijke en stedelijke gemeenschappen in Groningen, waar de eerste vestigingen vaak al dateren uit het begin van de zeventiende eeuw. Daarmee heeft men een enorm arbeidsintensief onderzoek verricht. Niet alleen 'Groningse' bronnen werden bestudeerd, maar ook Haagse — met name het zeer belangrijke archief van het Opperconsistorie der Israëlieten, dat veel gegevens bevat over lokale gemeenschappen in de negentiende eeuw. De stof is ingedeeld in vier afdelingen: J.H. de Vey Mestdagh beschrijft de joodse gemeente van Appingedam (35-301); J. Dijkstra die van Delfzijl (303-432); E. Schut die van Stedum en Loppersum (433-497) en de 'Bijkerk' van Uithuizen (499-549). De auteurs hebben zo gedetailleerd mogelijk verslag gedaan van het gevonden materiaal, gestructureerd naar een aantal thema's. Daardoor zijn het toch voornamelijk kroniekachtige 'historiën' geworden. Daarin schuilt enerzijds zwakte — een eigenlijk gezegde geschiedschrijving zou een hoger niveau van abstractie en generalisatie vereisen —, maar anderzijds ligt hierin ook de kracht van deze uitgave. En daarop moge ik hier nadrukkelijk wijzen: onbewimpeld tonen de auteurs de consequenties van de lacunes in de bronnen voor de wijze waarop men dan geschiedenis moet schrijven. Dat geldt natuurlijk niet voor alle gemeenten: Appingedam en Delfzijl zelf bieden, hoe klein ook — nooit meer dan 192 en 196 leden (zie de grafieken op 120 en 348) —, min of meer afgeronde verhalen. Daaraan zal in de toekomst niet veel meer zijn toe te voegen.

De samenstellers van de bundel zijn echter verder gegaan. Het bijzondere karakter van deze uitgave ligt in de toevoeging van twee elementen die de keuze van de bescheiden ondertitel 'Bouwstoffen' rechtvaardigen: de bevolkingsoverzichten en de verbeelding der joodse grafstenen. Aan elk der genoemde hoofdstukken is een chronologisch bevolkingsoverzicht der gemeente toegevoegd. Wat betreft de periode vóór 1811 vindt men in die nominale lijsten zoveel mogelijk persoonsgegevens verzameld (inclusief plaats van herkomst,